Мирјана Илић[1]
Филозофски факултет Ниш

UDK 81'246.2(498.4:=163.41):316.774
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.38

ДИЈАЛЕКАТСКИ РЕЧНИК И ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЈА

Лингвокултурологија се тек однедавно конституише као посебна лингвистичка дисциплина са утврђеним доменом истраживања, методологијом и сл. Настаје под окриљем когнитивне лингвистике и у оквиру антропоцентричне научне парадигме.
У раду се истражује у којој мери дијалекатски речник може да буде извор за дијахрона лингвокултуролошка истраживања.
Корпус за истраживање базиран је на *Малом речнику села Бучума* Недељка Богдановића, објављеном 2023. у издању *Српског дијалектолошког зборника.* Из речника, који обрађује архаичну лексику ПТ говорне зоне, ексцерпирана је грађа на слово М и Н да би се на темељима ваљаног и насумичног узорка дескриптивном методом показало који су све подаци релевантни за лингвокултурологију.

Кључне речи: дијахронија, лингвокултурологија, дијалектски речник, лексика материјалне културе.

0. Увод

Циљ рада је да се покаже у којој мери дијалекатски речник може бити извор релевантних података за лингвокултурологију из дијахроне перспективе. Из речника су екцерпиране одредничке речи које су обухватиле слово М и Н у азбучнику. Одредничке речи су дескриптивном методом разврстане у лексичко-семантичке групе и подгрупе. Из тако организоване грађе методом и теоријским приступом концептуалне анализе добијени су подаци од значаја за материјални и духовни живот руралне заједнице из блиске прошлости.

1. Лингвокултурологија

Лингвокултурологија је млада лингвистичка дисциплина, настала 90-их година XX века. Однос језика и културе провлачи се кроз лингвистичка истраживања одувек, али се тек недавно конституише посебна лингвистичка дисциплина са утврђеним доменом истраживања, методологијом и сл. Још увек је то, чак можемо рећи, процес конституисања који траје.

[1] mirjana.ilic@filfak.ni.ac.rs

Данас се издвајају три најважније школе које истражују однос језика и културе у словенском свету: пољска етнолингвистичка школа Јежија Бартмињског, руска етнолингвистичка школа Никите Иљича Толстоја и руска лингвокултурологија, где се у групи научника истичу В. Н. Телија, Ј. С. Степанов, В. А. Маслова.

Ова дисциплина настаје под окриљем когнитивне лингвистике и у оквиру антропоцентричне научне парадигме.

Когнитивизам је поново донео идеју постављања човека у фокус, где је он „мера свих ствари", тако да се лингвистика бави човеком у језику и језиком у човеку. Језик је по когнитивистима део когниције и у њему се огледа процес нашег мишљења. Р. Драгићевић наводи да „једно од кључних полазишта когнитивне лингвистике лежи у чињеници да се човеково сазнање и обрада података из спољашњег света врше преко менталних репрезентација (Драгићевић 2024, 39).

Дакле, основној тријади језик – мишљење – стварност крајем XX века, када се јавља и идеја о различитостима и националним специфичностима, прикључује се и култура и тако се рађа нова научна дисциплина – лингвокултурологија.

Лингвокултурологија настаје као нека врста одговора глобализацији с једне стране, а с друге, као одговор на генеративизам и когнитивизам, који се деценијама бави универзалијама у језичком систему које су резултат универзалних законитости когнитивног развоја.

Предмет проучавања лингвокултурологије, према проф. Драгићевић, јесте културолошки маркирана лексика.

У раду се полази од таквог схватања термина лингвокултурологије, где ова дисциплина кроз језичке концепте проучава културне специфичности које могу настати унутар истог језика под утицајем специфичних друштвено-историјских прилика.

2. Извори грађе и тема

О значају дијалекатских речника за српску културу говори Рада Стијовић (Стијовић 2018, 169–189). Дијалекатски речници су чувари народног, живог, ненормираног, природног говора, што их чини непресушним изворима драгоцених података о човеку, његовој свести, прошлости и садашњости, начину живота и свету који га окружује. У њима су похрањене национална традиција, култура и историја, те су стога неисцрпни извор потенцијалних истраживања – како лингвистичких, тако и етнолошких, фолклористичких и културолошких.

У издању *Српског дијалектолошког зборника* LXX/1 из 2023. године изашао је *Мали речник села Бучума* Недељка Богдановића, професора дија-

лектологије, старословенског језика и историје језика Филозофског факултета из Ниша у пензији. Речник броји 265 страница текста, са око 5.500[2] лексема у статусу одреднице. У наслову назван „малим“, *Речник села Бучума* уопште није обимом мали. Реч је о дескриптивном, диференцијалном, дијалекатском речнику који описује лексику ограничену територијалним критеријумом, која се користи на подручју села Бучум, општина Сврљиг, Нишавски округ.

Аутор Речника био је професор Филозофског факултета у Нишу, врстан дијалектолог, лексиколог и лексикограф који се читавог свог професионалног и врло плодоносног века бавио дијалекатском лексикологијом и лексикографијом. Професор који је заслужан и за развој дијалекатске лексикологије и лексикографије у српској науци, који је научни подмладак усмеравао у том правцу, био је ментор и руководилац пројеката из те и сродних области, и као резултат љубави према језику и нарочито језику родног краја, свакако је један од људи заслужних за чињеницу да југоисточна Србија може да се, у односу на остале дијалекатске зоне, похвали највећим бројем дијалекатских речника, али и научних радова на тему народних говора овог краја.

Речник Богдановићевог родног села Бучума чекао је годинама да буде објављен. Сам аутор у Предговору каже: „До ове збирке речи стигло се уз много унутрашњег отпора“ (Богдановић 2023, 5). Зашто „уз много отпора“ сазнајемо даље из Предговора: „...у моме случају то су честице живота, материјалног и духовног, срасле са мном, и урасле у мени, толико да нисам могао да разлучим да ли сам неку реч чуо од ближњих, понајвише од благородне мајке Радмиле, или ми се она однекуд увукла у слух, па се ту породила, и дала неку нову реч, или нови облик неке речи, за коју не знам јесам ли је сазнао, спознао, или само позајмио да ме у неком тренутку размишљања потпомогне у разјашњењу неке материјалне или имагинарне реалности, у стварној комуникацији или у неком књижевном покушају“ (Богдановић 2023, 5).

3. Значај дијалекатског речника за лингвокултурологију

Дијалекатски речник имао би изузетан значај за лингвокултурологију, јер дијалекти чувају најстарије и најаутентичније слојеве језичке и културне баштине. Они одражавају:

– **културно-историјске слојеве** – кроз архаичне речи, старе називе за предмете и појаве, називе биљака, обичајне и сакралне појмове;

[2] Број је апроксимативан и до њега се дошло тако што је аритметичка средина десетак страница помножена са укупним бројем страница речника.

– **етнолингвистичке специфичности** – како локална заједница именује своје окружење (топоними, фитоними, зооними), али и које симболичке и асоцијативне вредности придаје тим именовањима;
– **културни идентитет** – кроз речи и изразе који су везани за обичаје, празнике, веровања, друштвене односе и хијерархију;
– **локалну слику света** – дијалекатски лексикон често показује специфичан начин категоризације стварности, различит од стандардног језика.

1. Подаци који би били значајни у дијалекатском речнику за лингвокултурологију јесу:
1. **лексема** (облик речи у дијалекту, фонетски бележена);
2. **граматичка одредница** (врста речи, род, број, падежни облици ако су специфични);
3. **значење** (преведено на стандардни језик);
4. **етимологија** (када је могуће – указати на порекло речи, слојеве: словенске, турцизме, романизме итд.);
5. **културни коментар** – објашњење како се реч користила у обичајима, веровањима, свакодневици.
6. **етнографске белешке** – опис предмета, поступка или појаве на коју се реч односи;
7. **фразеологија и паремиологија** – ако је реч део локалних пословица, изрека или идиома;
8. **примери употребе** – реч у аутентичним реченицама, анегдотама, народним приповеткама или песмама.

4. Опис корпуса

Мали речник села Бучума документује лексичку грађу једног села у крају где се говори призренско-тимочким дијалектом. Овај тип градивног локалног речника садржи податке које је могуће искористити за интердисциплинарна истраживања језика, културе, менталитета и народне традиције.

У овом раду ограничићемо се на податке који могу бити од значаја за лингвокултурологију, а тичу се лексичке грађе.[3]

[3] Акценатским, фонетским и морфолошким облицима не бавимо се овом приликом, зато су и примери навођени неакцентовани (прим. М. И.).

Табела 1: Категорије лексике и њихов значај за лингвокултурологију

Категорија лексике	Могући лингвокултуролошки значај / употреба
Лексика материјалне културе и реална имена предмета	Називи алата, зграда, сеоског посуђа, обраде земље, села – омогућавају реконструкцију *свакодневног живота* мештана, њихових заната и технологија.
Лексика локалне флоре и фауне	Биљке, животиње карактеристичне за локални крај – показују како мештани називају природу, какву симболику придају спољном свету.
Породична, сродничка терминологија и социјални односи	Називи за сроднике, обредне улоге у заједници – откривају родну структуру, релеванцију улога, међугенерацијске односе.
Обичаји, веровања, ритуали	Лексика која се односи на сеоске обичаје, празнике, веровања, народне преносе – омогућава увид у локалне културне праксе и народну религиозност.
Фразеологизми, идиоми и пословице	Локални изрази, фразеолошке јединице – показатељи менталитета, хумора, социјалних ставова мештана.
Лексеме са семантичким и етимолошким напоменама	Белешке о пореклу речи, везе са другим говорима – могу служити за праћење језичких контаката, дијалектних иновација и дифузије.
Лексика религијске и духовне сфере	Називи обреда, верских појмова и термина – поклапање народне и религијске културе, синкретизам.
Лексика локалног идентитета и топонимије	Имена локалних места, микротопонимски називи, историјски називи – одређују просторну слику и локални идентитет.
Лексика емоција, вредности и карактеристика личности	Придеви и глаголи који носе оцену, карактеристике – одражавају вредносне оријентире мештана (нпр. „поштен“, „тврд“, „гостољубив“).
Језички облици дијалекатске морфологије и фонетике	Флексиони облици, дијалектске морфеме, фонетске форме – битни за поређења са стандардним језиком и другим говорима.

Кратка интерпретација и могући примери:

Пошто је речник локалног карактера, он ће вероватно садржати речи које су **сеоски архаизми** или **чувари старих назива**, што омогућава реконструкцију *претходних лингвокултурних слојева*:

- Вокабулар везан за **земљорадњу, сточарство, обраду земље** биће значајан, јер показује који су пољопривредни објекти и праксе били доминантни у то доба.
- **Антропографски опис људских особина:** Богдановић наводи речи као *модрокоћ, белоклепав, носоња, чепоус, брада*, итд., које описују делове тела или карактеристике лица.
- Карактерне особине: *ненависан, привиђљив, загомиљач, цврца, трошаџија* итд.
- Занимања и друштвени статус: *намајсторичав, студеноклеп, учесник игре, газдурина, сиромачич* итд.
- **Фонетске и морфолошке појаве: п**ротетичко *ј* (*скину им јулари*) забележено је у говору Бучума.

– Сачувано финално *-л* у многим облицима: *кот'л, астал, цел д'н,* итд.
– Трансформације групе *-хв* → *в* или *ф*: нпр. уместо *хв* често се јавља *в* (*вали ти, уватило*), а понекад и *ф* (*фала*).
– Облици глаголских и именичких облика дијалекатског јотовања и његове варијације.
– **Лексика локалне флоре / фауне / животне средине: м**ање је директних примера у доступном прегледу, али се у речнику јавља назив *грађорица* за биљку (бот. назив) у говору Бучума.
– Називи за локалне пољопривредне појаве, орнице, делове земље и нивои терена такође су видљиви у контексту: *у селску орницу*, *делину*, *ливаду*.
– **Лексика обичаја, веровања, просторне оријентације: у** раду се помињу локални празници у говорима Бучума и Белог Потока: *Благдан, Велигден, Видовден, Ђурђевден, Спасовден*, као и просторни топоними и оријентације: *у долњу малу*, *из долњу малу*, *поделбина*, *кућа до куће*, *належи асталче* итд.
– Фразе и синтагме из народне употребе: *с'г остајил, прегор неки ђавол, на путу, укипил се* итд.
– **Типични дијалекатски облици и лексеме које нису у стандардном језику[4]:** *јец, виц, јечте, вичте* – дијалектне заменичке форме уместо стандардних *је*, *виде*, *јесте* итд.
– Лексеми као *голомеја, голомејав, голодуис, грајолесник, грајолосник* и њихове варијације - богата деривација унутар речника.
– Различити афикси, префикси и суфиксални облици који се не поклапају са стандардом, нпр. *-љив, -ач, -њак, -ав, -иш* и сл. у придевима, глаголима и именицама.

5. Примери и анализа

Корпус лексема ексцерпираних из речника дели скоро 100 година од савременог језика. То време подразумева и различите животне прилике и услове. Корпус чине одредничке речи које су се нашле у оквиру слова М и Н у азбучнику речника, што је укупно 812 одредница са укупно 35 страница речника.

Овај сегмент речника даје материјала за поделу лексике у више лексичко-семантичких група које су базичне у човековом животу. Уколико упоредимо стање са савременим језиком, приметићемо да су изузетно бројне лексеме које се тичу животињског и биљног света који чини природно окружење човека на селу и указује на ближи контакт тог човека са природом;

[4] О глаголима говорења и о слици жене у дијалекатској лексици писали смо у неким од ранијих радова, видети у: Илић 2024а и Илић 2024б.

ту су, затим, бројне лексеме које се тичу оруђа и заната, што указује на доминацију мануелног рада. Дајемо преглед већине лексема из нашег корпуса (слово М и Н из азбучника), а затим ћемо указати како те лексеме могу бити од значаја за лингвокултурологију.

Ексцерпирану лексику можемо поделити у неколико лексичко-семантичких група:

1. Лексеме са архисемом *човек*[5]:

а. Лексеме којима се именује или описује жена: *мајкана* (ћерка која много личи на мајку); *мајћа* (мајка); *мајћуша* (в. мајкана); *масаџика* (мираџика); *мађеја* (мађеха); *маџијарка* (врачара); *маџије* (мађије, чини); *меље* (много и брзо говори); *мерак* (жеља); *мете* (чисти метлом); *мираџика* (удавача са миразом (нема брата)); *мужарага* (мушкобањаста жена); *неначета девојка* (девојка која има оба родитеља);

б. лексеме којима се именује или описује мушкарац: *мазан* (сладак, лукав, лицемеран)[6]; *мазне* (украде, удари); *мајање* (губљење времена); *маје се* (ради нешто непотребно); *малкосветник* (тврдица коме је све мало); *малокаван* (сиромашан); *мами* (дозива, позива); *маморан* (мамуран, који се није наспавао); *манда* (клима, маше); *марише* (удара, бије, краде); *масаџија* (мираџија); *матрапаз* (трговац стоком, накупац); *матракука* (ђаволија, враголија, досетка); *мачка се* (прља се блатом или нечим другим); *мераклија* (весељак); *мерка* (посматра потајно); *метиљав* (болешљив, спор, неодговоран); *метне се* (изметне се, постане превише сличан једном од родитеља); *мешиђар* (мека, попустљива особа); *мечкосан* (претерано угојена особа); *меџник* (сусед); *мешинат* (који има велики стомак); *мираџија* (момак ожењен девојком са миразом (која нема брата)); *мундра* (црномањаста особа); *мьшкав* (упрљан с масним мрљама); *нааљкав* (неуредан, немаран, аљкав, склон прљању); *набеден* (невино оптужен, оклеветан); *набреца се* (оштро реагује, натреса се); *набран* (згужван, наборан); *набудаличав* (будаласт), *набиглавина* (својеглав човек); *надане берију* (почне да виче, дигне галаму); *надрндан* (безразложно љут); *надује се* (наљути се, надује лице од љутине); *нађосичав* (прзница, свађалица); *назнавује се* (натуца, зна понешто); *напендуши* (наљути се); *наравлија* (ћудљива особа); *нарављив* (склон свађи); *натлапица* (насртљива особа); *натренга* се (напије се); *натурљив* (наметљив); *натутка* (напујда куче); *нацврца се* (напије се); нацепи (исцепа дрва); *нашљема се* (напије се); *наштина* (празног желуца); *не доида* (никада не поједе све, никада се не наједе); *не подава се* (не да се); *недопрајен* (недорађен, недовршен, онај који се родио са недостатком); *нема очи* (не

[5] Лексеме су условно подељене у два подгрупе. У једној се налазе лексеме које се односе на женску особу, у другој оне које се у већем броју случајева односе на мушкарца, али има и оних које се могу односити и на мушку и на женску особу (прим. М. И.).

[6] Објашњења лексема у загради дата су онако како их наводи аутор речника у лексикографској дефиницији (прим. М. И.).

осећа стид); *немајмир* (несташко, немирко, не држи га место); *ненајешник* (гладница).

Како наводе проучаваоци дијалекатске лексике којом се именује људско биће (Драгићевић 2013, Радовић-Тешић 2000, Илић 2024), човек се у дијалекту именује из изразито емотивног угла и та именовања су у већем броју негативно конотирана, и то не само у погледу физичког изгледа већ и психичких, моралних и духовних особина. И наша грађа потврђује да је више негативних именовања: *нааљкав, набудаличав, мешинат, мечкосан, недопрајен* и сл. Човек из те друштвене заједнице волео је да попије, о чему сведочи велики број глагола који су синонимни са *напити се*: *нацврца се, нашљема се, натренга се*, волео је и да поједе, нарочито што хране није било у изобиљу, тако да налазимо и велики број глагола који су синонимни са *најести се*: *набуба се, налиба се, накуса се, не доида, навуза се, најида, најеџа, навуза се, натврди се.*

2. Лексеме са архисемом *животиња*: *мамење* (дозивање стоке); *мамак* (мамац); *мандрсина* (рундав реп у пса или мачке); *маслар* (инсект боје воска); *мачљак* (мачји измет); *мачољак* (мачљак); *миник* (пас ситне расе); *мишољак* (мишји измет); *мисирка* (врста кокошке); *мочариште* (слама у штали мокра од мокраће); *мрка* (ован оплођује овцу); *мрмче* (ован се мрмљањем удвара овци); *мрти се* (овца пландује у хладовини); *мушкар* (домаћа животиња мушког пола); *нађимује* (махне понекад, хоће да убоде (о говечету)); *нераз/нерас* (приплодни вепар, нераст); *мркуша* (црна овца).

Домаће животиње део су свакодневице руралног човека, а та блискост налази одраза и у именовањима. У сврљишком крају развијено је сточарство, те су овца и коза изузетно цењене животиње јер људима доносе вишеструке користи. Човек их именује по физичким особинама, по боји (в. Илић 2019; Илић 2019а; Илић 2020), о чему смо писали у неким претходним радовима. У нашој грађи срећемо пример *мркуша* за црну овцу, овцу тамне боје. У нашем сегменту грађе, такође, присутна је та блиска везаност са животињама и то се види по лексемама *мачљак, мачољак, мишољак* са истим творбеним формантом **-љак**, којих нема у стандардном језику где се ова појава именује синтагмом, дескриптивно.

3. Лексеме са архисемом *биљка*: *мазга* (сок испод коре дрвета у пролеће); *маклен* (врста дрвета); *маовина* (маховина); *марица* (шљива џанарика); *масларка* (врста крушке); *маточина* (матичњак, лековита трава); *медуника* (врста коровске биљке); *мекокорка* (тиква која има меку кору); *муар/мувар/мухар* (коров у житу); *мушкатла* (баштенско цвеће); *мушљика* (канал у дрвету где је прошао дрвни жижак, црвоточина); *неоластрен* (неокресан, гранат); *непожет* (непожњевен).

Дијалекатска лексика има развијену народну номенклатуру за воће, поврће, њихове сорте, за лековито и украсно биље, коровско и баштенско. Због малог обима нашег корпуса срећемо свега неколико примера за врсте воћа: *марица, масларка.*

4. Лексеме са архисемом *оруђе*: *маљица* (дрвени чекић већих размера); *мангарка* (врста секире); *матика* (мотика); *матрак* (штап, тојага); *мачуга* (тојага са задебљањем на доњем делу); *маша* (машице за ватру); *машина* (шибице); *машице* (лимене штипаљке са повијеним врхом, в. *маша*); *меј* (мех); *мејур* (свињска бешика која се надува и служи као лопта); *менђели* (стега, менгеле, справа за стезање); *мера* (суд одређене запремине који служи и као мера жита, шиник); *мистрија* (зидарска алатка); *мотовило* (ткачки прибор за намотавање пређе); *мрмьц* (дрвена рачва на лули казана одакле се усмерава ток ракије на цбан или неки други суд); *мулија* (казанџијска алатка); *муљача* (справа за муљање грожђа); *мучник* (преграда у коју пада брашно при мељави, ограда уз воденични камен); *навој* (уређај за намотавање ткања у облику примитивних санки које се поставе на узбрдном тлу и притисну нечим тешким тако да затежу основу која се навија на задње вратило разбоја); *натка* (основа на разбоју); *натра* (дужина ткања која се откаје једним попуштањем вратила (око 20 цм)); *мајсторија* (занатски производи); *мајсторштина* (вештина обављања занатских послова); *натрави* (подеси се према положају траве (о коси)); *наузли* (навеже основу на предње вратило тако што то учини преко једног јачег штапа који се после уметне у жлеб на вратилу, тај штап се после зове *узленик*).

Ова лексичко-семантичка група у нашој грађи једна је од богатијих са примерима. Реч је о оруђима која су служила за мануелни рад, а данас се, углавном, више не употребљавају јер су замењена машинама. Према врсти оруђа види се да се доста ткало (*мотовило, наузли, натка*), да је у кућама било или отворено огњиште или пећ на дрва (*машице, маша*), да се жито мерило помоћу посуде одређене запремине, а не помоћу ваге.

5. Лексеме са архисемом *верски празник, обичај, веровање*: мали *кравај* (прва посета породиљи са гостима); *маса* (имање које удавача добија од родитеља, мираз); *млзигруда* (свечана мужа оваца уочи Ђурђевдана); *мешаја* (жена која меси хлеб с подушјима); *младењак* (обредни хлепчић који се меси о Младенцима, маже медом и размењује с комшијама и међу родбином); *мрата* (мратињска недеља у новембру месецу); *мратињи* (дуге ноћи најпогодније за прело); *навечерје* (вече уочи славе); *наконче* (дете које невеста прима у свадбеном ритуалу, помилује га и дарује кад дође младожењиној кући, има и друге називе: *поздравче*, *понишалче*, *шљаповче*, *ускутњак*); *нарицаљка* (жена која нариче над покојником или на гробљу); *невестинско име* (име којим невеста, долазећи у нов дом, именује укућане и нову родбину).

Ова врста лексике је од нарочитог значаја за лингвокултурологију, а дијалекатски речник често уз име празника наводи и обичајно и ритуално понашање које тај догађај прати. На пример, уз одредничку реч *невестинско име* даје се и опис обичаја: „Изгледа да је невеста непознаница, туђа коска, па се не зна има да ли у њој има неке демонске снаге. Таква имена обично су по нечем лепом и пријатном, те су у правом смислу од-мила. Постоји цели

систем овог поступка, а ми да наведемо само а) женска имена: Убавица, Грањица, Сребрнка, Госпођица, б) мушка имена: Писар, Убавенко, Каплар“ (Богдановић 2023, 543).

6. Лексеме са архисемом *храна*: *маз* (маст); *маја* (материјал за сирење млека); *мезељк* (предјело, мезе); *мрвељ* (делови од јела); *мрвка* (мрвица); *мрмољ* (ситнији комади меса); *мрсољ* (развучено сирово месиште); *мутмељ* (најбоље, најквалитетније брашно); *муњкалица* (врста јела од комада меса и лука); *недослан* (недовољно усољен (о хлебу или каквом другом јелу)); *недоспел* (недовољно стасало тесто које се лоше пече и остане гњецаво, пресно) *напресничав* (недовољно стасао па остао пресан (о хлебу)).

Пре сто година, када се отприлике ова лексика живо употребљавала, хлеб је био главна храна, о чему сведочи и велики број лексема које се тичу припреме и чувања хлеба: хлеб се месио у посебном суду – *ньчви,* постојао је и посебни суд у коме се грејала вода за хлеб – *мешајни котьл,* покривао се посебним комадом платна – *месаљ,* а о тесту се посебно водило рачуна и некада је могло да не буде одговарајућег квалитета: *недоспел, напресничав.*

7. Лексеме са архисемом *делови куће и покућства*: *маија* (коса греда на ивици крова); *мертек* (тања греда која од венчанца иде ка слемену, зове се и рог); *месаљ* (комад платна којим се покрива тесто и хлеб); *мешајни котьл* (котао потребне запремине који служи да се у њему греје вода за мешење хлеба); *ньчви* (нађве, сандук за мешење хлеба).

8. Лексеме са архисемом пиће: *мученица* (врста ракије); *мьс* (слатко, непреврело вино, мошт); *медна рађија* (кувана, врућа ракија);

9. Лексеме са архисемом *болест* (људи, животиња или биљака): *магарица* (велики кашаљ); *мана* (болест винове лозе); *маносан* (убијен маном, пламењачом).

10. Лексеме из групе nomina loci: *мајден* (каменолом); *мејана* (кафана); *меџа* (гранични простор између имовине); *моропутина* (колски пут урастао у коров због напуштености); *мртвачина* (северно слабо осунчани предео, осојно место); *мртвина* (предео на северној страни), *муљак* (речни нанос муља).

6. Закључне напомене

Из ограниченог сегмента дијалекатског речника – 800 лексема према 5.500 колико сам речник има – види се антропоцентричност лексичког система: највише је речи којима се именује човек, његов изглед, његове психолошке, моралне и духовне карактеристике, активности које он обавља. Остале лексичко-семантичке групе везују се за његове основне егзистен-

цијалне функције: храну, пиће, активности које обавља, животиње и биљке које чува и гаји да би преживео.

У основи лексике је наивна слика света која произилази из непосредног контакта човека са непосредном његовом околином, а о томе сведоче и врло пластично конструисане метафоре: *недопрајен* (недорађен, недовршен, онај који се родио са недостатком); *нема очи* (не осећа стид); *немајмир* (несташко, немирко, не држи га место); *ненајешник* (гладница).

И овако мали сегмент дијалекатске лексике показује да дијахрона лингвокултурологија може да пружи вредне податке о културним навикама човека из прошлости, о његовом начину живота и социјалној организацији.

Дијалекатски речници призренско-тимочке зоне, којима припада и *Мали речник села Бучума* Недељка Богдановића, чине обиман корпус за истраживање многих лингвокултуралних тема о животу у прошлости.

Извор

Богдановић 2023 – Недељко Богдановић, Мали речник села Бучума, у: *Српски дијалектолошки зборник*, LXX (1), Београд 2014, 369–634.

Литература

Драгићевић 2016 – Р. Драгићевић, „Словенска лексика за људске особине и емоције у Елезовићевом Речнику косовско-метохиског дијалекта", *Јужнословенски филолог* LXXII, 1–2, 2016, 33–64.

Драгићевић 2024 – Р. Драгићевић, Лексиколошка лингвокултурологија, Матица српска, Нови Сад.

Илић 2016 – М. Илић, Тле и тело у светлу искуства с бојама у говору старопланинског краја, *Српски дијалектолошки зборник* LXIII, 2016, 839–855.

Илић 2019а – М. Илић, Боје и пастирски именослов, *Исходишта* 5, 2019, 145–157.

Илић 2019б – М. Илић, Деривати именица коза и овца у стаду пастирске лексике југоисточне Србије, *Исходишта*, посебно издање, 2019, 115–123.

Илић 2020 – М. Илић, Овца и коза у пастирској лексици југоисточне Србије, *Пастирска лексика југоисточне Србије* (колективна монографија), 2020, 87–106.

Илић 2024 – М. Илић, Слика жене у дијалекатским речницима призренско-тимочке говорне зоне, у: *Јужнословенски филолог* 80 (2), Београд 2024, 157–174. https://doi.org/10.2298/JFI2402157I

Радовић-Тешић 2000 – М. Радовић-Тешић, Пејоративни називи за женску особу у једном народном говору, *Јужнословенски филолог* LVI (3–4), Институт за српски језик, Београд, 2000, 907–913.

Стијовић 2018 – Р. Стијовић, Српска лексикографија од Вука до данас, каталог изложбе, Дијалекатски рећници, Српска академија наук и уметности, Београд, 2018.

Mirjana Ilić

DIALECT DICTIONARY AND LINGUOCULTUROLOGY

Linguoculturology has recently emerged as a distinct discipline within cognitive linguistics and the anthropocentric paradigm. This paper investigates whether dialect dictionaries can serve as sources for diachronic linguoculturological research. The corpus is drawn from Nedeljko Bogdanović's *Mali rečnik sela Bučuma* (2023), which documents archaic vocabulary from the Prizren-Timok dialect zone. Using a descriptive method, lexical material under the letters *M* and *N* was excerpted as a representative sample to identify data relevant to linguoculturology.

Keywords: diachrony, linguoculturology, dialect dictionary, vocabulary of material culture.

DIALECT DICTIONARY AND LINGUOCULTUROLOGY

Resume

This paper examines the potential of dialect dictionaries as primary sources for diachronic linguoculturological research within the cognitive linguistic and anthropocentric paradigms. Focusing on culturally marked vocabulary, the study explores how vernacular lexicons preserve archaic conceptualizations of reality, cultural identity, and the ethnolinguistic worldview of traditional rural communities. The research corpus is drawn from Nedeljko Bogdanović's *Mali rečnik sela Bučuma* (2023), which documents the archaic vocabulary of the Prizren-Timok dialect zone in southeastern Serbia. The analyzed sample comprises 812 headwords excerpted under the letters *M* and *N*, representing material reflecting socioeconomic and cultural conditions from nearly a century ago. Employing descriptive and conceptual analysis, the excerpted material was classified into distinct lexico-semantic fields.

The findings confirm the distinctly anthropocentric structure of the dialectal lexicon. The most numerous group pertains to human beings – character traits, physical descriptions, and social roles – revealing a highly emotive, predominantly pejorative expressive naming pattern, alongside cultural reflections of scarcity and social habits. Other prominent semantic groups involve domains essential to traditional rural subsistence: tools and manual craftsmanship (e.g., weaving and open-hearth baking), livestock and plant life, domestic realia, nutrition (specifically bread preparation), and sacred customs. The ethnographic commentaries and context-rich definitions in the dictionary illustrate customs such as bridal naming practices (*nevestinsko ime*) and communal rituals (*mlzigruda*).

The analysis demonstrates that even a limited alphabetical sample of dialectal material reconstructs a coherent naive picture of the world grounded in immediate human experience. Consequently, dialect dictionaries of the Prizren-Timok zone represent vital repositories for diachronic linguoculturology, folklore studies, and the reconstruction of intangible cultural heritage.